

**Miika T.
Meijer**

**Maagikkoja,
noitia,
myrkyttäjiä
ja
ihmissusia**

**Viron noidat ja
noitaoikeuden-
käynnit
n. 1500 - 1770**

**LyRix
e-Kirjat**

Miika T. Meijer

Maagikkoja, noitia, myrkyttäjiä ja ihmissusia

Viron noidat ja noitaoikeudenkäynnit n. 1500 - 1770

Artikkeli on julkaistu digitaalisena kustantajan kotisivuilla <http://lyrix-kustannus.com/nettijulkaisut>

LyRixin e-kirjat
- Kirjoituksia uskonnosta 1 -

Kirjoituksia uskonnosta 1

© 2010 Miika T. Meijer

Kannen suunnittelu ja toteutus: Miime

**Lyrix-kustannus
Freesenkatu 5 A 1
FIN-00100 HELSINKI**

lyrix@lyrix-kustannus.com

**ISBN 978-952-92-5016-5 (nid.)
ISBN 978-952-92-5017-2 (pdf)**

SISÄLLYS

1. NOITUUS JA NOIDAT UUDEN AJAN ALUN VIROSSA - EUROOPPALAINEN POIKKEUSKO?.....	7
2. NOITUUS JA MAGIA	8
3. HENKILÖNÄ NOITA	11
3.1 Noidan sukupuoli, ikä, siviilisääty ja yhteiskunnallinen asema.....	11
3.2 Kuinka paljon oli noituudesta syytettyinä ja tuomittuina Euroopassa 1500 - 1750?	13
4. OIKEUDENKÄYNTIPROSESSEISTA VIROSSA.....	14
4.1 Syytetyt ja syyttäjät	14
4.2 Oikeuslaitos, lait ja niiden soveltaminen: syytteet ja tuomiot.....	14
5. VIRON NOIDAT SÄILYNEIDEN ASIAKIRJOJEN VALOSSA	18
5.1 Kopsun Maie ja tytär Ello	18
5.2 Maagikkoja, oluen noitujia, myrkyttäjiä ja diabolismia.....	20
5.3 Ihmissudet - Paholaisen apureita vai noitien asiamiehiä?	22
6. PÄÄTULOKSET	24
KIRJALLISUUS	27
Liite 1	29
Taulukko 1. VIRON JA LIIVINMAAN	29
NOITAOIKEUDENKÄYNNIT 1520 - 1769	29
Liite 2	30
Taulukko 2. NOITAOIKEUDENKÄYNNISSÄ SYYTETYT JA KUOLEMAANTUOMITUT VIROSSA JA LIIVINMAALLA 1520 - 1769	30
Liite 3	31
Taulukko 3. SYYTTEIDEN YLEISYYS OIKEUDENKÄYNNEITTÄIN.....	31
Liite 4	32
TILASTOT KAAVIOINA	32

1. NOITUUS JA NOIDAT UUDEN AJAN ALUN VIROSSA - EUROOPPALAINEN POIKKEUSKO?

Vuonna 1626 julkaisi Liivinmaan yli-intendentti Hermann Samson (1579 - 1643) Riiassa saksankielisen kokoelman, joka käsitti 9 saarnaa noituutta vastaan. Luterilainen kirkonmies halusi ohjeistaa seurakuntansa paimenia, joita hän oli tavannut kierrellessään ympäri Liivinmaata. Teoksensa johdannossa hän kertoo kohdanneensa ”poikkeuksellisen paljon epäuskoa ja saaneensa kuulla noituudesta”. Ollakseen ”heikon papiston” tukena, innostaakseen tätä kamppailussa Saatanan viettelyksiä ja ”sokeaa paavillista uskoa” vastaan oli hän kirjoittanut kirjansa (Kahk 1987: 156 - 157).

Baltiassa taistelu kerettiläisyyttä ja noituutta vastaan oli saanut näin virallisen ohjelman, Samsonin teoksesta tuli siellä pian osa kirkon virallista oppia. Yli-intendentin kirjoitukset voitiin luontevasti liittää kirkon oppeihin oikeasta uskosta, jota puolustaakseen kirkko omaksui myös uuden yleiseurooppalaisen noitadoktriinin, ns. noitasapatin. Monessa suhteessa se oli väritynyt, naisvihamielinen, raaka (ks. esim. Nenonen 1993: 86 - 89). Teorioita noituudesta oli kirjoitettu antiikin ajoista asti ja keskiajalla, mutta maailmankuvassa tapahtuneet muutokset 1400- ja 1500-luvuilla pakottivat kirkonkin tarkastamaan ja tarkentamaan käsityksiään maailmasta. Osasyynä tähän oli katolisen kirkon pirstoutuminen eri kirkoiksi 1500-luvun alussa.

Viro ja Liivinmaa oli 1300-luvulla liitetty Saksalaiseen Keisarikuntaan. 1500-luvun alusta alkaen, mutta etenkin 1550-luvulla, alueen hallintosuhteet olivat alkaneet radikaalisesti muuttua. Saksalainen Keisarikunta heikkeni ja se joutui vähitellen luovuttamaan valtaansa ja alueitaan taisteluissaan Puolaa, Tanskaa, Venäjää ja Ruotsia vastaan. Vuonna 1560 Baltian pohjoisosa oli joutunut Ruotsin kuningaskunnan haltuun. Liivinmaan sota (1560 - 1581) ratkaisi valtasuhteet lopullisesti. Viro ja Liivinmaa alistettiin lopullisesti Ruotsin vallan alle vuonna 1629 solmitulla Altmarkin väliaikaisella rauhansopimuksella (Heikkinen 1969: 41, ks. myös Niitemaa - Hovi 1991: IV luku).

Kirjoitelmani aiheena on noituus Virossa 1500- ja 1700 -luvulla¹. Sen tutkimusote on esittävä. Historiallisessa esityksessä se on metodina varsin toimiva, joskaan ei sellaisenaan analyttinen. Siksi olen pyrkinyt myös vertailevaan lähestymistapaan. Päälähteinäni ovat olleet tilastot, taulukot ja historiallinen tutkimus siitä, millaista noituus oli ajanjakson muissa, lähinnä pohjoisen Euroopan maissa. Aiheen laajuuden ja kirjoitelman suppeuden vuoksi olen luonnollisesti joutunut karsimaan aihetta.

Keskeiset kysymykset kuuluvat, millaista noituus oli Virossa 1500-luvulta 1700-luvun jälkipuoliskolle, sekä miten se erosi, jos erosi, muusta Euroopasta. Aikaisempaa tutkimusta noituudesta Baltiassa on tehty sangen vähän. Uudempikin tutkimus on jo 20 vuotta vanhaa, 1980-luvun puolessavälissä tehtyä. Kirjoitelmani pohjautuu pääsääntöisesti kahteen vironkieliseen artikkeliin, jotka on myöhemmin julkaistu ainakin englannin- ja ruotsinkielisinä uuden ajan alun eurooppalaista noituutta käsittelevissä yleisesityksissä². Valitettavasti en ole voinut perehtyä Historiallisen aikakausikirjan 1/1986 Juhan Kahkin artikkeliin Virolaiset talonpojat ja kristinusko 1600- ja 1700-luvuilla. Arvelen sen kuitenkin olevan sama kuin kirjoitelmassanikin käyttämäni.

2. NOITUUS JA MAGIA³

Ennen kuin käsittelen itse aihetta, lienee syytä tarkastella teemaan liittyviä keskeisiä termejä. Tutkija Marko Nenosen mukaan ”noituudella vahingoittaminen on tunnettu niin kauan, kuin ylipäänsä on ollut tietoja ihmisten uskomuksista”. (Nenonen 1993: 41). Vielä uuden ajan alussa ihminen koki noidan pitkälti demonin yhdyshenkilönä. Noituus nähtiin yhteydeksi kaikkeen onnettomuuteen. Siksi noituuden uhri oli oikeutettu saamaan hyvitystä kohdanneesta onnettomuudesta. Noidaksi todettu oli oikeus jopa tappaa (Klaits 1985: 14). Sekä noituus- että magia-käsitteet menevät usein ristiin. Keskiajan demonologit jakoivat noituuden kahteen luokkaan. Yksinkertaistaen voi sanoa, että oli pahaa magiaa eli noituutta

¹ Täsmällisesti ottaen minun pitäisi puhua Virosta ja Liivinmaasta, jotka historiallisina alueina olivat aina 1900-luvun alkuun saakka eri valtioiden hallintoalueita. Koska virolaiset tutkijat puhuvat kuitenkin yksinomaan Virosta omissa tutkimuksissaan, noudatan heidän käytäntöään. Samoin kun käytän käsitettä Baltia, tarkoitan historiallista Viroa ja Liivinmaata eli nykyistä Viroa ja Pohjois-Latviaa. Tällöin esim. Liettua on kokonaan tarkastelun ulkopuolella.

² Artikkelit on julkaistu ruotsinkielisessä teoksessa *Häxornas Europa 1400 - 1700*, joka on historiallisanthropologinen tutkielma noituudesta ja jonka ovat toimittaneet Bengt Ankarloo ja Gustav Henningsen sekä samojen tutkijoiden englanniksi toimittamassa teoksessa *Early Modern European Witchcraft - Centres and Peripheries*.

³ Hyvä ja kattava käsitteiden määrittely löytyy Nenoselta.

ja magiaa. Toisinaan magiasta on saatettu puhua valkoisena magiana ja noituudesta mustana magiana. Määrittelyä ei helpota se, että aikalaiset tulkitsivat käsitteitä melko vapaasti ja käyttivät niitä yksilöllisesti eri yhteyksissä.

Käsitteet siirtyivät sellaisenaan noitaoppeihin uudella ajalla. Noituutta, jolla yritettiin vahingoittaa ihmistä tai eläintä jonkin demonin avulla tai ilman näkyvää instrumenttia, nimitettiin latinan sanalla *maleficia* (yks. *maleficium*) (Levack 1995: 4 - 6). Englannin kielessä tuo latinalaisperäinen sana käännetään joskus *witchcraft*-käsitteellä (suom. 'noitus') (Levack 1995: 4 - 6). *Maleficia* voitiin toisinaan ymmärtää tarkoittavan myös yksinomaan 'myrkyttämistä' (*lat. veneficium, veneficia*).

Magia (*engl. magic tai sorcery*)⁴ tunnettiin yleisesti tekona, jonka avulla muun muassa yritettiin vaikuttaa suotuisasti tapahtumaan tai jolla tapahtuma yritettiin estää tai sitä yritettiin jouduttaa. Magialla parantamista, ennustamista, vihollisen tunnistamista tai jonkin hävinneen esineen löytämiseksi suoritettua tekoa nimitettiin usein valkoiseksi magiaksi (Levack 1995: 11). Tunnettiin myös muunlaista magiaa. Oli rakkausmagiaa, jolla noita yritti saada "mielitettynsä" suosion puolelleen. Sen katsottiin olevan yleistä luonnonjärjestystä vastaan, sillä noidan uskottiin riistävän rakkauden joltakin toiselta saadakseen sen itselleen tai välittäkseen rakkautta jollekin toiselle henkilölle. Lisäksi katolinen ja myöhemmin luterilainen kirkko katsoivat hyvin raskauttavaksi sen, että noita, jonka usein katsottiin olevan vanhempi naishenkilö (yli 50-vuotias), teki liiton paholaisen kanssa, koska ei muuten saanut solmittua suhdetta mieheen tyydyttäkseen seksuaalisia tarpeitaan. Muun muassa Robert Burton käsitteli laajalti tunnetussa teoksessaan *Anatomy of Melancholy* v. 1621 tätä aihetta (Levack 1995: 143 - 144). Ns. rituaalimagialla tarkoitetaan toimintaa, jossa maagikko turvautuu demonin apuun itse prosessin aikana. Ennen prosessin alkua hän saattaa rukouksen avulla kutsua paholaista (Levack 1995: 10 - 11).

Virolaisessa noituudessa tunnetaan hyvin ns. *soolapuhumine*, suolaan puhaltaminen, jossa käytettiin suolaa noituuteen liittyvissä menoissa (Kahk 1987: 150). Etenkin loitsuissa saatettiin käyttää suolaa selvitetäessä, olisiko jonkin tapahtuman lopputulos suotuisa. Usein loitsija kasasi pöydälle erikokoisia suolakekoja, joihin puhaltamalla hän ennusti tule-

⁴ Kirkon oppien mukaan kaikenlainen magia oli pääsääntöisesti paha ja vahingoittavaa. Ks. tarkemmin esim. Levack 1995: 4 - 7 ja 14 - 15.

vaa. Käytäntöön liittyviä variantteja tunnetaan paikka paikoin muuallakin Euroopassa Suomea myöten (Nenonen 1993: 60). Mistä käytäntö on peräisin, on hieman epäselvää. Jotkut tutkijat katsovat sen saaneen alkunsa katolisen kirkon perinteistä⁵. Tämä voisi selittää ainakin osittain sen, miksi luterilainen kirkko suhtautui hyvin kielteisesti kyseiseen toimitukseen.

Oikeaoppinen kirkko oli vuoden 1056 välirikon jälkeen jälleen pirstoutunut; kilpailu jakaantuneiden kirkkokuntien välillä oli kovaa. Uuden nuoren luterilaisen kirkon tarkoitus oli puolustaa omia dogmejaan, ja kaikki mikä viittasikin katolilaisuuteen, oli tuomittavaa. Luterilaiselle teologialle kaikki harhaoppi oli pahan aikaansaannosta. Koska noituus oli harhaoppia, katsottiin sen edustavan pahuuden valtaa, olevan Saatanasta.

Luterilaiset oppineet olivat valmiit luopumaan paavinkirkosta, mutta demonologian he omaksuivat sellaisenaan. Paavi Innocentus VIII julkaisi vuonna 1484 kuuluisan noitabullansa *Summa desiderantes*, ns. Noitabulla, ja kaksi vuotta myöhemmin julkaistiin katolisten piispojen Heinrich Institorisin ja Jacob Sprengerin kolmiosainen tutkielma *Malleus maleficarum*, Noitavasara⁶. Molemmista teoksista tuli pian noituutta vastaan julistetun sodan käsikirjoja koko Euroopassa. Noitavasarassa käsiteltiin yksityiskohtaisesti noituuteen liittyviä vaiheita. Kyse on noituudesta, jos 1) pyritään vahingoittamaan toista ihmistä noitumalla, 2) käytetään lentotaitoa liikuttaessa paikasta toiseen, 3) kokoonnutaan yhteen paholaisen kanssa salaperäisessä paikassa eli vietetään noitasapattia⁷ (Saksassa paikkana oli Blocksbergin ja Ruotsissa Blåkullan vuori) ja 4) tehdään sopimus paholaisen kanssa (Kahk 1987: 151, Heikkinen 1969: 18 - 21, Nenonen 1993: 96).

Reformaation alkaessa Martti Luther otti jyrkästi kantaa noitateorioihin. Vaikka hän ei katolista kirkkoa hyväksynytäkään, hän oli pitkälti samaa mieltä sen noitaopeista. Noituus itsessään oli Lutherille suoraa yhteyttä paholaiseen ja siksi se oli kitkettävä pois vaikka pakkokeinoin (Levack 1995: 104 - 105).

⁵ Kahk esittää, että kansan keskuuteen olisi siirtynyt aineksia katolisen kirkon pappien toimituksista, joissa käytettiin mm. suolaa. Hän kirjoittaa ”Kun 1500- ja 1600-luvuilla Virossa merkittiin muistiin ensimmäistä kertaa talonpoikien ’noitumiset’ huomattiin, että hyvinkin usein niitä sävyttivät kirkolliset tekstit sekä pyhimysten nimet. Ilmeisesti tämä oli katolisten pappien vuosisatojen työn tulosta. Samalla haluttiin estää sairauksien leviäminen. Papit siunasivat veden ja suolan, mikä saattoi kehittyä Virossa käytännöksi, jossa ennustettiin puhaltamalla suolaan ...” (s. 157) (*Suomennos kirjoittajan*).

⁶ Noitavasaran painovuodesta kiistellään. Jotkut tutkijat katsovat sen olleen v. 1487.

⁷ Sanan ’noitasapatti’ alkuperästä, ks. Valk 1997: 142. Itse noitasapatista, ks. esim. Klaitis 1985: 52 - 53, Nenonen 1993: 86 - 93.

3. HENKILÖNÄ NOITA

Puhuttaessa 1500 - 1700-lukujen noidista yleisiin mielikuviin, konnotaatioihin sekoittuu herkästi käsitys vanhemmasta, yksinäisestä naisesta, joka solmittuaan liiton paholaisen kanssa lentää luudalla tai vuohen selässä noitien yhteiseen tapaamiseen, noitasapattiin. Mielikuvan syntyyn vaikuttivat kirkon opit, etenkin Noitavasara-teos. Nykypäivän tutkimukset ovat osoittaneet erinäiset käsitykset noidan sukupuolesta, iästä ja siviilisäädystä riittämättömiksi. Paneudun seuraavassa asiaan yksityiskohtaisemmin.

3.1 Noidan sukupuoli, ikä, siviilisäätö ja yhteiskunnallinen asema

Suurimmassa osassa Eurooppaa noidaksi epäillyistä 75 % oli naisia. Muun muassa Essexin kreivikunnassa Englannissa ja Baselin hiippakunnassa määrä oli yli 90 % (Levack 1995: 133). Sen sijaan Suomi ja Viro ovat mielenkiintoisia poikkeuksia. Vuosina 1520 - 1699 Suomessa epäillyistä jopa 49 % eli 316 oli miehiä ja vastaavasti Virossa vuosina 1520 - 1729 peräti 60 % eli 116 oli miehiä (Levack 1995: 134). Bengt Ankarloo on päätenyt samanlaisiin tuloksiin omissa tutkimuksissaan (Ankarloo 2002: 90 - 91)⁸. Aivan oma lukunsa on myös Islanti, jossa vuosina 1604 - 1720 120 noituudesta syytetyistä vain 10 oli naisia (Ankarloo 2002: 84).

Vaikuttaisi siltä, että naisia epäiltiin miehiä paljon herkemmin noituudesta nimenomaan sukupuolensa takia. Katsottiin, että molemmat sukupuolet pystyivät harjoittamaan magiaa ja tekemään näin liiton paholaisen kanssa. Uuden noitaopin mukaan molemmilla sukupuolilla oli mahdollisuus lentää yhteiseen tapaamiseen eli noitasapattiin, jossa he tapasivat Saatanan. Miehiä saatettiin naisia useammin syyttää harhaopista, joka ei ollut niinkään sukupuolisidonnaista (Levack 1995: 135). Sen sijaan naisen uskottiin olevan herkempi seksuaaliseen hekumaan ja viettelyksille, kuten jo Noitavasara-teoksen tekijät väittivät (Levack 1995: 137).

⁸ Ankarloo kiinnittää huomiota siihen, että 1500-luvulla Suomessa 60 % noituudesta syytetyistä ja jopa 75 % kaikista tuomituista oli miehiä. 1660-luvulla tilanne oli täysin päinvastainen: syytetyistä ja tuomituista yli 60 % oli naisia. Sitten taas 1690-luvulta eteenpäin enemmistö sekä syytetyistä että tuomituista oli miehiä. 1660-luvulla alkanut naisten osuuden kasvun Ankarloo selittää vuosikymmenen lopulla Ruotsissa alkaneilla massavainoilla, jotka kohdistuivat lähinnä naisiin. Vainojen vaikutus heijastui myös Suomeen. Miksi miesten osuus oli niin suuri, johtuisi Ankarloon mukaan siitä, että Suomessa perinteinen tietäjälaitos oli miesvaltainen.

Tilastot kertovat hyvin vähän noidan iästä. Sen verran kuitenkin tiedetään, että noidaksi epäilty oli keskimäärin yli 50-vuotias. Uuden ajan alussa sitä pidettiin myös paljon yleisemmin noidan keskivertoikäenä kuin tänään. Jälleen kerran poikkeuksen tekevät Essexin kreivikunta ja Geneve, jossa noitien katsottiin olevan jopa 60-vuotiaita (Levack 1995: 141). Toki joukkoon katsottiin kuuluvan myös nuoria tyttöjä ja naisia. Iästä puhuttaessa on tässäkin syytä muistaa, että kysymys on jälleen kerran lähinnä naisista. Asiakirjojen mukaan miesnoidat näyttäisivät olleen eri-ikäisiä nuorukaisista vanhoihin miehiin. Ikään näyttäisi liittyneen myös se uskomus, että vanhemmat olivat valmiimpia käyttämään magiaa (*engl. sorcery*) suojele- tai koston keinona, sillä he olivat fyysisesti heikompia kuin nuoret. Eräänlaisena stereotypiana voidaan pitää sitäkin uskomusta, että rakkausmagiaa käyttivät varsinkin vanhemmat naiset (Levack 1995: 142 - 143).

Toisinaan asiakirjoista voidaan saada selville noidan siviilisääty. Vastoin yleisiä käsityksiä suurin osa syytetyistä tai tuomituista oli aviossa, mikä voi tuntua yllättävältä. Esim. vuosina 1560 - 1727 Skotlannissa tilastoiduista peräti 70 %, vuosina 1571 - 1670 Baselissa 61 % ja vuosina 1668 - 1676 Ruotsissa 49 % noidaksi epäillyistä oli naimisissa (ks. Levack 1995: 146).

Yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta asemasta on saatavilla vähän tietoa. Suurin osa syytetyistä tiedetään kuitenkin olleen yhteiskunnan heikko-osaisia. Kaikkein köyhimpiä heidän ei silti tarvinnut olla. Historiassa tunnetaan muun muassa ylhäisönaisia, joita epäiltiin noituudesta. Lady Alice Kyteleriä syytettiin liitosta paholaisen kanssa vuosina 1324. Häntä syytettiin myös kolmen aviomiehensä murhasta. Samoin vuosisata myöhemmin syytettiin Lontoossa Gloucesterin herttuatarta, Eleanor Cobhamia magian harjoittamisesta ja vielä myöhemmin samasta syystä Jane Shirea, joka oli kuningas Richard III:n rakastajatar (Ankarloo 2002: 78). Kirjoittajat uudella ajalla vaalivat usein allegoriaa, jonka mukaan noidat olivat solmineet liiton paholaisen kanssa. Harvemmin he pyrkivät aineelliseen hyvään, vaan päätarkoituksena oli toimia naapureita vastaan, ja mikä tärkeintä, suurin osa noidista oli kirjoittajien mukaan vapaita naisia. Huolimatta sosiaalisesta asemastaan kuka tahansa nainen voitiin katsoa olevan noita (Levack 1995: 149). Sen sijaan Norjassa syytettyjen kerrottiin olleen äärimmäisen köyhiä, suurimman osan itse asiassa kerjäläisiä. Yleensä etenkin köyhät naiset olivat kaikkein heikoimpia ja haavoittuvimpia yhteisönsä jäseniä. Siksi heitä oli usein helppo syyttää kaikista yhteisön onnettomuuksista. Tällaisissa yhteyksissä köyhien oli helppo epäillä harjoittavan nimenomaan vahingoittavaa magiaa, ja he saivat helposti syntipukin roolin. Vaikka suurin osa noidista olikin köyhiä, oli

heidän joukossaan myös joitakin melko varakkaita ihmisiä. Jotkut huomattavassa asemassa olevat varakkaat miehet vaimoineen olivat noitavainojen syytösten välitön kohde. Näin tapahtui etenkin noitavainojen alussa, kun korkeassa asemassa olevia henkilöitä syytettiin noituudesta ja heidät liitettiin usein poliittiseen vehkeilyyn (Levack 1995: 151).

Tarkkoja tietoja Virossa ei ole. On luultavaa, että tilanne Virossa ei sinänsä poikennut muusta Euroopasta. Tilastoissa ja asiakirjoissa suurin osa noituudesta syytetyistä kuului alempaan säätyyn, tavalliseen kansaan, etenkin maaseutuväestöön; olivat lähinnä talonpoikia ja heidän vaimojaan. Yleensä iältään hekin olivat keski-ikäisiä tai vanhempia (Madar 1987: 135).

3.2 Kuinka paljon oli noituudesta syytettyinä ja tuomittuina Euroopassa 1500 - 1750?

Suomalaista noituutta tutkineen Marko Nenosen mukaan ”noitaoikeudenkäyntien määrää on tavattomasti liioiteltu”. (Nenonen 1993: 31). Heti vainojen jälkeen ja myöhemmin valistuksen ajalla ajateltiin tuomittuja olevan satojatuhansia, jopa miljoonia. Saatettiin laskea uhreja olleen tarkalleen 9 442 994 henkeä (Nenonen 1993: 31), ja esimerkiksi Voltaire uskoi, että uhreja täytyi olla satojatuhansia. Nykypäivän tutkijat ovat varovaisempia ja päätyneet omissa tutkimuksissaan huomattavasti pienempiin tuloksiin. Vaikka useat lähteet ovatkin vajavaiset, eikä kaikkia alueita, joissa vainoja syntyi ole tutkittu, on päädytty tulokseen, että vainottuja olisi ollut n. 150 000. Kuolemaantuomittuja olisi Nenosen mukaan ollut 60 000 - 100 000. Levackin ilmoittama lukumäärä on paljolti samansuuntainen (Levack 1995: 24 - 26). Nenosen mukaan lukuihin ei sisälly tuomioistuinten ulkopuolella mahdollisesti lynkattuja, mutta todennäköisesti lynkkauksia sattui uudella ajalla harvoin. On myös huomattava, että uudella ajalla monista muista rikoksista kuin noituudesta ja magiasta, tuomittiin paljon useammin kuolemaan (Nenonen 1993: 31). Syytettyjä tuskin oli 200 000 enempää.

Olkoonkin että sukupuoleltaan valtaosa syytetyistä ja/tai tuomituista oli naisia, jälleen kerran löytyy poikkeuksia. Itse asiassa Euroopan valtioista Virossa ja Venäjällä syytettyinä enemmistönä olivat miehet. Erikoisena poikkeuksena on mainittava vielä Islanti, jossa vuosina 1604 - 1720 noituudesta kuolemaantuomituista ja roviolla poltetuista 22 noidasta vain yksi oli nainen (Ankarloo 2002: 84).

Kuten jo edellä viittasin, tilanne on Virossa sikäli toinen, että syytetyinä yli puolet oli miehiä. Kun sukupuoli tunnetaan, 195 syytetyistä (v. 1520 - 1769) 59,5 % on miehiä ja 40,5 % naisia. Syytettyjen kokonaislukumäärä on 207, eli 5,8 % kohdalla sukupuolta ei tiedetä. Viron ja Liivinmaan tuomioistuimissa kuolemaantuomittujen vastaavat luvut on miesten kohdalla 40 % ja naisten 44,6 %. Vastaavasti kaikista 65 tuomitusta 15,4 % sukupuolta ei tiedetä (ks. Liite 2, Taulukko 2, ks. myös Madar 1987: 135).

4. OIKEUDENKÄYNTIPROSESSEISTA VIROSSA

4.1 Syytetyt ja syyttäjät

Virolaisista lähteistä on löydettävissä joitakin tietoja siitä, ketkä olivat syyttäjiä ja keitä syytettiin erinäisissä noita-oikeudenkäynneissä. Tiedossa olevat epäillyt ja syytteet ovat kohdistuneet tavalliseen kansaan, paljolti talonpoikaismiehiin ja -naisiin (Madar 1987: 135). Joukossa on kuitenkin muun muassa aatelisia. Pappissäädyn edustajiin ei kuitenkaan näyttäisi kohdistuneen epäilyksiä tai syytteitä. Valitettavasti käytettävissä olevat tiedot ovat hyvin vähäiset ja niissä on paljon puutteita; kaikista tiedossa olevista oikeudenkäynneistä ei välttämättä tiedetä edes oikeuden päätöstä. Joissakin tapauksissa tiedetään syytetyn kansalaisuus, jos se oli jokin muu kuin virolainen. Tunnetuista tapauksista yksi syyte on kohdistunut venäläistä, yksi puolalaista, kaksi saksalaista ja kolme ruotsalaista kohtaan. Tapauksista neljä on kohdistunut myös suomalaista tai suomalaissyntyistä henkilö kohtaan (Madar 1987: 135, ks. myös Heikkinen 1969: 45 - 46).

Syyttäjinä oli tavallisesti joku toinen talonpoika, miltei 83 % syyttäjistä oli miehiä, mutta harvemmin kartanonherra, joka katsoi joutuneensa itse tai perheensä joutuneen omassa kyläyhteisössä pidetyn noidaksi epäillyn miehen tai naisen vihan kohteeksi ja kärsineensä menetyksiä tai joutuneensa onnettomuuden uhriksi (Madar 1987: 136). Kirkko ja papisto nostivat hyvin harvoin syytteitä noituudesta rahvasta vastaan.

4.2 Oikeuslaitos, lait ja niiden soveltaminen: syytteet ja tuomiot

Varhaisin maininta laista, joka viittaa noituuden harjoittamiseen Virossa on virolainen (so. liivinmaalainen) talonpoikaisoikeus, joka on ajoitettu 1300 - 1400-luvuille. Laissa määrätään, että noidaksi tai harhaoppiseksi tuomittu on poltettava roviolla (Madar 1987:

124)⁹. Varhaisin ajallisesti täysin varma asiakirjadokumentti on vuodelta 1428, kun Riian provinsiaalisyndodi käsitteli syytteitä, jotka oli nostettu ennustamisesta, loitsimisesta ja juutalaisen epäuskon harjoittamisesta epäiltyjä henkilöitä vastaan. Tuomiona oli kuolema ja tuomion vain piispa pystyi purkamaan (Madar 1987: 125).

Kaiken kaikkiaan varhaisimmat tuomiot noituudesta olivat roviolla polttaminen, vaikka tarkkaa todistusaineistoa niiden täytäntöönpanoista ennen 1500-lukua ei ole. Kuolemantuomiotakin lievemmat rangaistukset, kuten ruoskiminen, häpeäpaaluun ripustaminen tai vangitseminen olivat myös harvinaisia. Vuodelta 1527 on ensimmäinen lyhyt maininta polttotuomiosta Sahan ja Maardun kartanon alueelta Tallinnan läheltä. Äksin pitäjältä vuodelta 1531 löytyy tieto miehestä, joka oli joitakin vuosia aikaisemmin poltettu roviolla noitana (Madar 1987: 126).

Ruotsin vahvistettua valta-asemiaan 1620-luvun lopussa, Tartoon perustettiin hovioikeus vuonna 1630. Liivinmaa oli jaettu ns. maa-oikeuspiireihin ja kaikki tuomiokirjat toimitettiin niistä hovioikeuden tarkastettavaksi. Saksalainen vaikutus liivinmaalaisessa oikeuskäytännössä oli edelleen vahva, joskin hovioikeuksissa tuomittiin Liivinmaan oikeuden ja oikeuskäytännön mukaan (Heikkinen 1969: 41 - 42). Myös muissa suuremmissa kaupungeissa oli ainakin maa- tai kaupunginoikeus, kuten Tallinnan ja Pärnun kaupunginoikeudet. Myös muita paikallisia oikeuksia oli, esim. raadinoikeudet ja ns. miesoikeudet.

Kun jotakuta alettiin epäillä noituudesta ja häntä vastaan ryhdyttiin oikeustoimiin, jo keskiaikana vakiintui käytännöksi kaksivaiheinen oikeusprosessointi. Tutkinta (inkvisitio) kuului hengellisen tuomioistuimen eli kirkon alaisuuteen. Kidutus kuului myös kirkolliselle tuomioistuimelle. Kun epäilty oli todettu syylliseksi, alistettiin käsittely maallisen tuomioistuimen harkittavaksi, jonka päätöksellä langetettiin lopullinen tuomio. Jokainen tapaus otettiin yksitellen käsiteltäväksi. Henkilöä kuulusteltiin ja häneltä yritettiin saada tunnustus joko vapaaehtoisesti tai uhkailemalla, äärimmäisessä tapauksessa myös kiduttamalla. Henkilön kieltäytyessä tunnustamasta syyllisyyden todistamiseksi pantiin tavallisesti toimeen ns. vesikoe. Mikäli raajoistaan toisiinsa sidottu henkilö kellui veden päällä, voitiin katsoa oikeutetuksi käyttää kidutusta (esim. Heikkinen 1969: 43). Vesikoetta

⁹ Tutkijat ovat olleet erimielisiä lain säätämisen ajankohdasta. Jotkut sijoittavat sen jo 1200-luvulle, toiset vasta 1500-luvulle.

tiedetään käytetty ensimmäistä kertaa Tarton raadinoikeudessa vuonna 1588, kun syytetty Marzin Gajnovski, joka oli harjoittanut noituutta oluen myynnillä, jäi pinnalle kellumaan (Madar 1987: 134). Kidutus oli virolaisessa oikeuskäytännössä yleistä. Vasta Ruotsin kuningas Kaarle XI kielsi kidutuksen Liivinmaalla vuonna 1686 ja Virossa vuonna 1699, mutta sitä käytettiin vielä pitkälle 1700-luvulla (Madar 1987: 135). Kidutuksessa käytettiin ainakin peukaloruuveja (Heikkinen 1969: 43), ja vuonna 1608 kidutettiin polttamalla ja vettä valelemalla kuulustelussa syytettyä Norrika Cathrinia, joka ei suostunut puhumaan ja teeskenteli kuollutta (Madar 1987: 134).

Vuonna 1532 otettiin paikallisena lakina käytäntöön Saksalaisen Keisarikunnan hallitsijan Kaarle V:n asettama *Constitutio Criminalis Carolina, ns. Carolina*, joka määräsi poltettavaksi elävältä kaikki ne, jotka aiheuttivat vahinkoa noitumalla, ts. turvautumalla *maleficiumiin*. Hermann Samsonin saarnakokoelma oli *Carolinan* 1600-luvun vastine (Madar 1987: 131, Heikkinen 1969: 47 - 48). Kuolemantuomiot annettiin nojautuen myös Jumalan lakiin (2. Moos. 22: 18), jonka mukaan tuomittu tuli Carolinan lailla polttaa elävältä roviolla. Tarton raadintuomioistuin tuomitsi 22.3.1608 edellä mainitun Norrika Catherinin roviolla poltettavaksi vedoten juuri 2. Mooseksen kirjan lauseeseen ”Velhonaisen älä salli elää”. Tuomio pantiin täytäntöön seuraavana päivänä (Madar 1987: 129).

Millaisia syytteitä virolaisissa tuomioistuimissa on nostettu? Taulukko 3 Syytteiden yleisyys oikeudenkäynneittäin paljastaa, että huomattavasti suurin osa 159 tapauksessa on koskettanut sellaisia, joissa ihminen on noitumalla tehty sairaaksi tai vahingoitettu muuten. Näitä tapauksia on kirjattu 41. Toiseksi yleisin kategoria on ollut ihmisen noituminen kuoliaaksi ja diabolismi; tapauksia on ollut kaiken kaikkiaan kumpiakin 26 eli yhteensä 52. Kolmanneksi yleisimpänä näyttää olleen eläimen noituminen kuoliaaksi tai vahingoittaminen noitumalla, joita on ollut 21 tapausta (ks. Liite 3, Taulukko 3).

Vaikka periaatteessa noitumisesta voitiin syyttää ketä tahansa, käytännössä syytettiin lähinnä niitä, jotka tunnettiin maineeltaan jonkinlaisena noitana. Monesti koko kylä saattoi olla syyttämässä parantajaa, loitsijaa ja manaajaa tai muuten sellaista, jolla oli entuudestaan huono maine ihmisten keskuudessa. Parantajina tunnetaan 22 miestä ja 10 naista, joiden puoleen oli käännytty haettaessa apua (Madar 1987: 135). Epäonnistuneen lääkinnän yhteydessä voitiin ajatella, ettei parantajan tarkoituksena edes ollut parantaa tai hän oli demonin avulla aiheuttanut ihmisen sairastumisen tai kuoleman.

Virolaisessa oikeuskäytännössä ei ole mitenkään tavatonta ollut sekään, että samassa oikeudenkäynnissä on syytettynä yhdestä neljään ihmistä. Sen sijaan Virossa ei käyty massaoikeudenkäyntejä, jossa samassa istunnossa olisi ollut useita kymmeniä syytettyinä.

Noitavainot Baltiassa tunnetaan parhaiten Viron osalta. Noitina kuolemaantuomittuja on tiedossa 65, joista Virosta oli 45 ja Liivinmaalta 20. Eniten kuolemantuomioita annettiin vuosina 1610 - 1649, jolloin niitä oli 40 (ks. Liite 2, Taulukko 2). Tuomituista 26 oli miehiä ja 29 naisia (Madar 1987: 132). Noitaoikeudenkäyntejä on vuosilta 1520 - 1769 kirjattu ylös kaikkiaan 140 (ks. liite 1, Taulukko 1). Parhaiten tiedot ovat säilyneet Tallinnan ja Tarton raadinoikeuksien pöytäkirjoina. Vuosilta 1600 - 1625 on tieto 18 oikeudenkäynnistä. Seuraavan 25 vuoden aikana (1625 - 1650) tapausten määrä kasvoi 56. Kuitenkin vuosina 1651 - 1675 tapauksia on vain 14, kunnes taas viimeisellä neljännesvuosisadalla vuosina 1676 - 1700 oikeudenkäyntien määrä nousi radikaalisti. Tällä kertaa tapauksia oli 34 (Madar 1987: 127). 1700-luvun puoliväliin mennessä noitaoikeudenkäyntejä on ollut enää vain kuusi. Vuosilta 1550 - 1579, jonka aikana käytiin Liivinmaan sota, tapaan vuosilta 1730 - 1769 ei ole saatavissa tietoja (ks. Liite 1, Taulukko 1).

Vuosilta 1615 - 1652 tiedossa on 41 oikeudenkäyntiä ja niistä 13 tapauksen kohdalla tiedetään vain, että henkilö on ollut syytettynä noituudesta epäiltynä. Vuonna 1615 tiedetään Paidessa poltettu yhdeksän noitaa ja samana vuonna Amblan piirikunnassa Käraveen suurkartanossa muutamia noitaa. Suuri osa oikeudenkäynneistä suoritettiin Tallinnan kaupunginoikeudessa; joitakin oikeudenkäyntejä on käyty myös Tallinnan ja Narvan raadinoikeuksissa (Madar 1987: 127). Arvattavasti suuri määrä oikeudenkäynneistä jää tuntematta, sillä esimerkiksi talonpoikien rikosten käsittely tapahtui suurkartanoissa, eikä niistä ole säilynyt pöytäkirjoja (Madar 1987: 127).

Pärnussa suurin osa noitaoikeudenkäynneistä tapahtui vuosina 1633 - 1645, jolloin 22 ihmisestä tuomittiin kuolemaan 12. Samalta ajalta tiedetään Tartosta vain kuusi tapausta (Madar 1987: 129). Liivinmaalta tunnetaan vuosilta 1650 - 1680 vain seitsemän oikeudenkäyntiä. 1680-luvun jälkipuoliskolta Pärnussa tiedetään kuitenkin taas enemmän tapauksia, kaikkiaan kuusi.

Viimeinen tiedossa oleva kuolemantuomio Pärnussa on vuonna 1684, jolloin Pärnun maa-oikeudessa tuomittiin kidutuksen jälkeen talonpojat Wakkuleppa Jack ja Sacke Jürgen

(Madar 1987: 129). 1600-luvun lopulla kuolemantuomiot vähenevät. Kun vielä vuonna 1636 eri oikeuksissa tuomittiin kuolemaan yhteensä 27 ihmistä, oli heitä vuosina 1637 - 1669 enää viisi. Tarton maa-oikeus tuomitsi oikeudenkäynnissä kolme ihmistä kuolemaan vuonna 1699. Kyseiset kuolemantuomiot ovat tietävästi viimeiset, jotka Virossa langetettiin (Madar 1987: 130)¹⁰.

1650-luvulla tavallisimpia tuomioita oli raipparangaistus, jossa määrättiin raippoja enimmillään 15 - 20 paria. Tämän jälkeen tuomittu yleensä karkotettiin maasta. Vaikka kaikkia noituudesta syytettyjä ei tuomittu, oli usein maineen palauttaminen vaikeaa. Kaikista vuosina 1520 - 1819 tiedossa olevasta 218 syytetystä 17 % eli 37 vapautettiin (Madar 1987: 132).

5. VIRON NOIDAT SÄILYNEIDEN ASIAKIRJOJEN VALOSSA

Tässä luvussa käsittelem erinäisiä virolaiseen noituuteen ja noitakäsityksiin liittyviä tapauksia 1500- ja 1700-luvuilla. Esitykset eivät ole välttämättä kattavia, mutta antavat melko selkeän kuvan virolaisten keskuudessa vallinneista uskomuksista ja yhtenäisestä maailmankuvasta, joka oli taikauskon ja noituuden värittämää. Lisäksi luvussa 5.3 esittelen hieman tarkemmin balttilaiseen noituuteen liittynyttä erityisilmiötä, ihmissusiuskoa.

5.1 Kopsun Maie ja tytär Ello

3. heinäkuuta 1665 pantiin täytäntöön tuomio, jossa Kopsun Maie -niminen nainen mestattiin ja poltettiin roviolla noitana. Tuomioistuimen päätöksellä tuomittiin samalla Maien tytär, Ello, häpeäpaalussa ruuskittavaksi (Kahk 1987: 147 - 148). Tapaus on melko tavallinen kertomus siitä, miten joku maalaistalon asukas jouduttuaan kyläyhteisönsä silmätikuksi, saa hyvin pian syntipukin maineen ja häntä aletaan syyttää kaikista mahdollisista yhteisöä kohdanneista onnettomuuksista.

Maien kohdalla tapahtumat olivat alkaneet edellisenä vuosikymmenenä Läänemaalla Vana-Kasti -kylän talonpoikasyhteisössä. Muun muassa eräissä häissä Maien kerrotaan heittäneen olutta tuvan takkaan morsianta tuotaessa sisään. Joitakin vuosia myöhemmin

¹⁰ Tarton maa-oikeus tuomitsi vielä vuonna 1723 noituudesta kuolemaan erään talonpojan. Tuomio oli ankara. Hänet tuli ripustaa teilauspyörään ja hänen raajansa tuli murskata. Tuomio muutettiin viimein elinkautiseksi.

talon kolme pientä lasta oli pudonnut tulisijaan ja heistä yksi sai niin pahoja palovammoja, että hän menehtyi myöhemmin. Paikalle kutsuttu tietäjä¹¹ osasi nyt kertoa, että turma oli Maien aiheuttama, tämä kun oli häissä heittänyt olutta tulipesään ja näin ilmeisellä noitaveikallaan aiheuttanut lasten onnettomuuden (Kahk 1987: 146). Hänen kerrottiin kerran myös rukoilleen erään vastasyntyneen pojan puolesta, joka kuoli kolme päivää ristiäisten jälkeen. Erään toisen kerran hän oli aiheuttanut naapurilasten käsien halvaantumisen, lapset kun olivat poikenneet naisen pellon poikki ja talloneet hänen viljansa. Vimmoissaan Maie oli lähtenyt ajamaan lapsia takaa sirppi kädessään huutaen heille kovaa. Naapurit uskoivat Maien langettaneen kirouksen lasten päälle (Kahk 1987: 146).

Oma tapuksensa oli vuonna 1648 Nanon Jürgen -nimisen talonpojan kanssa sattunut välikohtaus. Miehen siat eksyivät Maien maille, jonka seurauksena naisen koirat kävivät niiden kimppuun ja tappoivat niistä osan. Kun sitten sattumalta Maien siat joutuivat miehen tiluksille, otti tämä yhden niistä kiinni, lihotti sen ja teurasti ateriaksi perheelleen. Raivostunut Maie totesi miehen keitettävän samalla lailla kuin hänen sikansa. Kuinka ollakaan, pian mies sairastui vakavasti (Kahk 1987: 147).

Myös Maien Ello-tytär joutui noitaepäilysten kohteeksi. Nuorikko oli avioitunut Hopen Hansin kanssa, joka oli muuttanut Maien ja Ellon luokse. Hans riitaantui naapurin kanssa tilojen peltopaikasta. Vaikka lopulta päästiin sopuun, Ello oli tyytymätön, ja hän sätti miestänsä. Naapurin peltoon oli viljelty ruista ja juhannuspäivän¹² aamuna kyntö näytti siltä, kuin joku olisi hevosineen käynyt mylläämässä sen. Epäilykset kohdistuivat Elloon. Kovisteltiin Hansia, hänen miestänsä, jolloin tämä totesi ”Perkele tämän on tehnyt. En minä! Vieköön Perkele sen, joka tämän teki!” (Kahk 1987: 147). Kerran Ello pyysi voita naapurin vaimolta, joka kietoi sen liinaan. Saatuaan liinan takaisin näki vaimo, että siinä oli viisi reikää. Sen jälkeen hänen lehmänsä eivät enää lypsäneet eikä hän voinut kurnuta voita. Pilkkanimen Karvalaukku-Ello tytär sai siitä, että hänen entiseltä maatilaltaan löydettiin pussi, joka oli täynnä ihmisen hiuksia ja eläimen karvaa sekä ruiskaunokin siemeniä. Kaikki olivat varmoja, että Ello oli käyttänyt niitä harjoittaakseen noituutta (Kahk 1987:

¹¹ Viron kielen ’lausuja’ tarkoittaa lähinnä ’loitsijaa’ tai ’taikuria’. Nyky-Virossa sitä käytettäneen modernin ’samaanimin’ synonyyminä.

¹² Juhannus, perinteinen Pyhän Johanneksen päivä (24.6.) oli yksi niistä päivistä, jolloin noidat kokoontuivat viettämään vuotuista noitasapattiaan. Se, että tapahtuma olisi Baltiassa liitetty noitasapattiin - muualla kuin oppineitten kirjoituksissa - ei liene uskottavaa. Sapattia ei juuri tunnettu muualla kuin Keski-Euroopassa, etenkin Saksassa, sekä Skandinaviassa. Silti keskikesän juhla oli kaikkialla Pohjolassa vanhastaan pakanallinen, joten kaikki siihen liittyvä, pahuuteen viittaava lienee ollut helppo yhdistää noituuteen. (*Kirj. huom.*)

147). Näiden tapausten vuoksi sekä Maie että Ello otettiin lopulta kiinni, heidät vangittiin, ajan sanonnan mukaan ”pantiin laatikkoon”, ja heille valmisteltiin oikeudenkäyntiä.

5.2 Maagikkoja, oluen noitujia, myrkyttäjiä ja diabolismia

Tallinnan asianajajaoikeuden pöytäkirjoista löytyy kaksi tapausta vuosilta 1457 - 1542, jossa henkilöitä on syytetty magian harjoittamisesta. Vuonna 1493 vapautettiin eräät matkamiehet vankeudesta, kun heidät oli saatu kiinni siitä, että heidät oli tavattu kuljeksivan yöllä *lustigmachereineen*, noituuskirjoituksineen, joiden avulla heidän uskottiin tekevän ihmiset näkymättömiksi. Vuonna 1526 langetettiin kahdelle naiselle, Dorythylle ja Gretelle sekä heidän avustajalleen Thomasille tuomio siitä, että he olivat ryöstäneet erään hirtetyn miehen vaatteet. Teollaan he olivat halunneet parantaa oluen myyntiään (Madar 1987: 125).

Ensimmäinen tiedossa oleva myrkyttämistä, *veneficiumia*, käsittelevä oikeudenkäynti pidettiin Rakveren miesoikeudessa vuonna 1542. Siinä tuomittiin viisi Põlulan talonpoikaa roviolla poltettavaksi. Eräässä toisessa oikeudenkäynnissä Põlulan kartanonomistaja Johann Meckes syytti vaimoaan Annaa isänsä myrkyttämisestä ja itseensä kohdistuneesta vakavasta sairaudesta. Vaimo pakeni veljensä luokse Haljalaan paljastettuaan ensin, että myrkyttämisen takana oli itse asiassa palvelijatyttö Anne ja Margrete-niminen vanha nainen. Kuulusteluissa naiset kuitenkin todistivat, että kartanonrouva oli tahtonut myrkyttää miehensä ja appensa saadakseen magian avulla erään aatelisen Jürgen Maydellin rakastumaan häneen. Lisäksi Margrete tunnusti, että palvelijatyttö oli kartanonrouvan käskystä lähetetty viemään myrkytetyn suolan rouvan miehen jalkojen juureen. Kartanonrouva oli luvannut palkkioksi Margretelle ruokaa ja juomaa, pari paitaa sekä kaksi kolikonrahaa. Oikeuden päätöksellä sekä Margrete että Anna sekä näiden kolme avustajaa tuomittiin poltettavaksi roviolla. Anne määrättiin maanpakoon, mutta hänen palattuaan kahden vuoden päästä takaisin, tuomio muutettiin kuolemantuomioksi. Ei tiedetä, pantiinko tuomio viimein täytäntöön (Madar 1987: 126). Kertomus Põlulan kartanosta on oiva esimerkki rakkausmagian käytöstä.

Syytteistä selviää muitakin myrkyttämiseen liittyviä oikeudenkäyntejä. Sairaaksi on saatettu tehdä kaloilla (Pärnussa vuonna 1637 ja Harjussa vuonna 1669), mansikoilla

(Pärnussa vuonna 1633), ravuilla (Tartossa vuonna 1651) ja leivällä (Pärnussa vuosina 1633 ja 1644) (Madar 1987: 137).

Pärnun oikeudenkäynnissä vuonna 1641 oli kyse oluen noitumisesta. Talonpoika Wilhelm Soerz todisti syytettyä Laysken Marthilea vastaan, että tämä oli juottanut hänen vaimolleen olutta, jossa syytetty oli liottanut sammakoita. Miehen todistelujen mukaan useita ihmisiä kohtaisi vielä suuri onnettomuus, mikäli Laysken Marthile jäisi eloon. Pärnun eräässä toisessa myrkyttämisoikeudenkäynnissä syytettiin vuonna 1633 Tönise-nimisen talonpojan vaimoa Gretiä, jonka väitettiin häissä antaneen Kalle Matzille käärmeellä noiduttua olutta. Hagerissa syytettiin vuonna 1696 erästä isäntää ristiäisissä vieraiden hulluksi tekemisestä, isäntä kun oli tarjoillut noiduttua olutta. Kun noitaa vaadittiin tekemään uhrin jälleen terveeksi, katkoi hän muutaman kappaleen leppää, jonka hän pilkkoi palasiksi ja liotti lämpimässä oluessa. Lopulta hän joi oluen. Myöhemmin syyttäjä esitti todisteina oikeudessa kahta lepän palaa (Madar 1987: 137).

Kuten muualla myös Virossa noituuden kohteena saattoivat olla muutkin kuin ihmiset. Noituus voi kohdistua niin eläimiin kuin muuhun omaisuuteen. Tiedetään tapauksia, joissa talonpoikaa on syytetty oman tiluksensa sato-onnen takaamiseksi naapurin pellon noitumisesta. Hagerin oikeudessa käsiteltiin vuonna 1691 tapausta, jossa talonpoikaa syytettiin siitä, että hän oli opettanut maatyöläistään, kuinka Mikaelin päivän yönä on käytävä naapurin niityltä hakemassa heinää. Kun heinä sitten sekoitetaan oman niityn heinän joukkoon, ei eläimiä tarvitse enää koskaan ruokkia, vaan ne kasvavat vahvoiksi. Noituakseen niityn talonpoika oli vielä heittänyt sinne raakaa lihaa (Madar 1987: 137 - 138).

Tunnettu maagikko joutui oikeuden eteen Tartossa vuonna 1632. Tarton maa-oikeus käsittelee tapausta Kõllestessä. Miestä syytettiin noitasanojen ja henkilökohtaisen omaisuuden käyttämisestä noitumisessa auttaakseen useita ihmisiä, jotka olivat maksaneet hänelle palveluksista. Samoin vuonna 1636 asetettiin Pärnun maa-oikeudessa syytteeseen kaksi miestä, joiden väitettiin noitasanoilla aiheuttaneen erään vaimon vakavan sairastumisen. Miesten väitettiin käyttäneen sekä lääkinällisiä keinoja (*Arttzer*) että idolleja (*Abgott*) päämäärissään. Nissin piirikunnassa pastori Kühn valitti konsistorille vuonna 1651 eräästä naisesta väittäen että tämä toimillaan pystyisi parantamaan hulluudesta ja parantamaan halvaantumisia. Nainen oli pidetty noita ja jopa saksalaiset turvautuivat hänen apuunsa (Madar 1987: 135 - 136).

Syytettynä saattoi olla sellainen mies tai nainen, jonka suvussa noituus tuntuisi käyneen sukupolvelta toiselle. Tallinnan kaupunginoikeudesta tunnetaan vuonna 1694 oikeudenkäynti, jossa syytettynä oli talonpoika nimeltä Trevlin Berteli. Todistajien mukaan hänen isoäidin äitinsä oli poltettu roviolla noitana ja välttääkseen rangaistuksen hänen isoäitinsä oli paennut Hiidenmaalle. Bertelin äidin väitettiin harjoittaneen erilaisia manauksia (Madar 1987: 136).

Omana lukunaan on vielä mainittava diabolismi, joka ainakin oikeudenkäyntien perusteella oli Virossa melko yleistä. Tunnettuja tapauksia on ollut kaikkiaan 26 (ks. Liite 3, Taulukko 3). Paholaisen uskottiin esiintyvän usein joko mustan kissan tai koiran hahmossa. Tallinnan oikeudenkäyntipöytäkirjojen mukaan vuonna 1616 saarlalaisen maatyöläisen Andresen kerrotaan kutsuneen avukseen paholaista olleessaan lapsensa kanssa. Mies oli polvistunut ja huutanut kaksi kertaa 'Kurlitz', jonka jälkeen paikalle tuli kaksi mustaa koira. Eräs syytetty tunnusti Pärnun oikeudessa vuonna 1641, että perkele oli esiintynyt hänelle saksalaisena, joka oli pukeutunut vaalean siniseen asuun. Vuonna 1640 Pärnun oikeudessa käsiteltiin tapausta, jossa erittäin isosilmäinen paholainen oli ilmestynyt Pavel Willapulck -nimiselle talonpojalle. Paholaisen nimi oli Pyhä Isä ja sen jalat olivat muistuttaneet kukon koipia (Madar 1987: 139).

5.3 Ihmissudet - Paholaisen apureita vai noitien asiamiehiä?

Eurooppalaisessa 1600-luvun noituudessa oli selvää yhdenmukaisuutta. Käsitukset noituudesta olivat pitkälti yleiseurooppalaisia ja syytökset kulminoituivat usein siihen, että syytettyä epäiltiin suorasta liitosta paholaisen kanssa. Heikkinen toteaa kuitenkin, että syytteissä oli usein selvää "leimautumista". Epäluulot tulivat hallitseviksi ja niihin sekoitettiin piirteitä kansanperinteestä. Syytetyn tunnustus perustui usein sellaisille käsityksille, jotka olivat jo ennalta tiedossa, huolimatta siitä oliko tunnustus saatu vapaaehtoisesti vai painostamalla (Heikkinen 1969: 42). Baltiassa usko ihmissusiin on esimerkki tällaisesta Heikkisen mainitsemasta "leimautumisesta". Yleinen käsitys oli se, että noita muutti itsensä ihmissudeksi aiheuttaakseen vahinkoa muille. Samalla hän saattoi palvella myös paholaista.

Oikeuksissa 18 tapauksessa on kysymys ihmissusiepäilyistä tai -syytteistä (ks. Liite 3, Taulukko 3). Syytettynä oli kaikkiaan 18 naista ja 13 miestä (Madar 1987: 138). Koska

käytettävissä olevat tiedot ovat hyvin niukat, on vaikea selvittää, mihin juuri Baltiassa voimakkaat ihmissusiuskomukset viime kädessä viittasivat. Tiedossa on myös metamorfoosi joksikin muuksi eläimeksi kuin sudeksi.

Oikeudenkäyntipöytäkirjassa Pärnusta vuodelta 1633 mainitaan Kantin Hansin vaimoineen muuttuneen ihmissusiksi, mutta Simon-nimisen miehen vaimon karhuksi (Madar 1987: 139). Kenties kyse oli kansanperinteestä, kuten Heikkinen omissa tutkimuksissaan on arvellut. Ei ole vaikea ajatella, että jonkun karjan kimppuun on hyökännyt susi, jonka seurauksena noidaksi epäiltyä on alettu syyttää ihmissutena olemisesta. Häntä on kidutettu ja hän on tunnustanut. Heikkisen mukaan on esitetty, ”että eläimeksi muuttumista koskevien tunnustusten takana olisi ollut subjektiivinen totuus. Tunnetaan rituaaleja, joissa ihminen eläimennahkaan pukeutuneena nauttii huumaavaa ainetta ja siinä tilassa saattaa kokea itsensä eläimenä”. (Heikkinen 1969: 43). Toisaalta vahvoja epäilyksiä on myös siitä, että kyse on saattanut olla mielenvikaisuudesta, kuten säilynyt asiakirja ukko Thiesistä tuntuisi osoittavan. Tarton hovioikeus sai 28.4.1691 käsiteltäväkseen tapauksen, jossa vanhaa Thies-nimistä miestä syytettiin ihmissutena olemisesta. Kuulusteluissa selvisi, että mies oli vuosikausia ollut ihmissutena, rosvonnut karjaa ja käynyt Helvetissä paholaista tapaamassa. Ukon todistelu, että hän oli Jumalan asialla huiputtaakseen Saatanalta takaisin noitien Helvettiin viemän viljan, karjan ja muun kasvun, ei oikeutta juurikaan vakuuttanut (Kilpinen 2002: 80). Lisäksi ukko oli harjoittanut ennustamista ja magiaa sekä houkuttellut muita ihmisiä taikuskoon. Koska ukko Thies ei suostunut perumaan tunnustustaan eikä katunut tekojaan, hänet tuomittiin hovioikeuden päätöksellä 10.1.1692. Hänelle määrättiin raipparangaistus, mutta korkeasta iästään johtuen hän sai vain 20 paria raippoja (Kilpinen 2002: 100).

Muista ihmissusioikeudenkäynneistä tiedetään hyvin vähän. Vuonna 1623 Keilan pitäjässä Meremöisassa oli Ann-niminen palvelijatar, joka oikeudessa todisti että hän oli jo neljän vuoden ajan ollut ihmissutena ja oli tappanut hevosen sekä pienempiä eläimiä. Hän oli myöhemmin piilottanut sudennahan kivenkooloon. Vuonna 1636 Kurnasta kotoisin oleva nainen kertoi muuttuneensa ihmissudeksi. Eräs vanha nainen oli johdattanut hänet metsikköön, jossa he olivat syöneet makeita juuria ja alkaneet saalistaa yhdessä ihmissusina (Madar 1987: 138). Eräässä tapauksessa esiintyy myös melko yleinen kuvitelma mustapukuisesta paholaisesta. Vuonna 1651 Haljalan pitäjässä Idaveressa 18-vuotias Hans-nuorukainen tunnusti olleensa kaksi vuotta ihmissutena ja saalistaneensa pieneläimiä. Sudennahkansa hän oli saanut vanhalta mustapukeiselta mieheltä, joka oli

piilottanut sen erään ojan vieressä olleeseen maankoloon. Kun oikeudessa pojalta kysyttiin, muuttuiko hänen kehonsa sudeksi vai kuvitteliko hän vain niin, hän vastasi todella muuttuneensa sudeksi ja tunteneensa, kuinka eräs koira oli purrut häntä jalkaan. Kun häneltä vielä kysyttiin, tunsiko hän muuttumisen jälkeen olevansa ihminen vai eläin, hän vastasi olevansa eläin (Madar 1987: 138).

Kerrottujen tapausten perusteella ihmissusikäsitukset vaikuttaisivat olleen jokseenkin yleisiä. Kansan - ainakin talonpökien - keskuudessa uskomukset olivat hyvin vahvoja ja kiinteästi arkipäivää. Kuvaavaa onkin, että uskomukset ihmissusista elivät vielä kauan noitaoikeudenkäyntien päättymisen jälkeen. Kansa on niitä kertonut ja niihin uskonut vielä 1850-luvulla, mutta myöhemminkin, kuten talteen kerätyt kansantarinat paljastavat (ks. esim. Kilpinen 2002: 149 - 150).

6. PÄÄTULOKSET

Olen pyrkinyt kirjoitelmassani tuomaan esille pääpiirteitä niistä noituuteen liittyvistä uskomuksista, jotka olivat vallalla 1600- ja 1700-lukujen Virossa, sekä siitä, miten noituus tuon ajan Virossa vaikutti ja oliko virolaisessa noituudessa jotakin erityistä, jota ei muualla olisi ollut. Näyttäisi siltä, ettei Viro juurikaan ole mikään poikkeus Euroopassa. Noin vuodesta 1450 vuoteen 1750 asti Euroopassa puhkesi aika ajoin suoranaisia vainoja tiettyjä ihmisryhmiä kohtaan, kun syystä tai toisesta haluttiin löytää syy/syyllinen, syyt/syylliset yhteisöä kohdanneeseen onnettomuuteen, vallitsevaan epäjärjestykseen tai muuten vain selitys epävarmoihin aikoihin. Näitä vainoja on myöhemmin ollut tapana nimittää noitavainoiksi. Paikka paikoin on oikeutettua puhua massiivisista ihmisvainoista ja joukkoteloituksista, joista Ruotsi 1670 - 1680-luvuilla on oiva esimerkki, kuten Ankarloo osoittaa (Ankarloo 2001: 86 - 89).

Voidaankin todeta, että noitaoikeudenkäynnit ja noitavainot olivat yleiseurooppalainen ilmiö. Pääpiirteet olivat hyvinkin samanlaisia kaikkialla Euroopassa. Tietenkin oli alueellisia eroavaisuuksia, etenkin kun tutkitaan noidaksi epäillyn siviilisäätystä, sosiaalista statusta, ikää tai - mikäli yksityiskohtaisempia tietoja löytyy - psykologisia piirteitä. Eri tutkijat ovat yrittäneet löytää niitä uskonnollisia, historiallisia ja yhteiskunnallisia syitä, jotka olisivat olleet syntyneiden vainojen takana. Täysin yksiselitteisiä vastauksia ei ole löydettävissä (ks. esim. Nenonen 1993: 33 - 34). Usein tarkastelun kohteeksi on nostettu

myös noidan sukupuoli. Pääasiassa kaikkialla enemmistö syytetyistä ja tuomituista oli naisia, mutta poikkeuksiakin on. Tarkasteltuna ajanjaksona Virossa ja Liivinmaalla noituudesta syytettyinä olivat miehet enemmistönä. Tämän ei tietenkään tarvitse merkitä sitä, että nainen olisi ollut suojatummassa asemassa Virossa. Päinvastoin, kaikista vuosina 1520 - 1699 Virossa tunnetuista kuolemaantuomituista melkein 45 % oli naisia.

Käyttämäni aineisto paljastaa sen, että uuden ajan alun Virossa oli vanhalla kansanperinteellä ja uskonnolla vahva jalansija vielä 1800-luvulla. Kirkon viralliset noitaopit vaikuttivat pitkään, ja voikin katsoa niiden vaikutuksen alkaneet hiipua vasta 1700-luvulla valistuksen myötävaikutuksella.

Asiakirjojen perusteella Virossa noituus oli paljolti alempien kansanosien, usein talonpoikien harjoittamaa. Myös joitakin aatelisiin kohdistuneita oikeudenkäyntejä tunnetaan. Sen sijaan papiston edustajia ei juurikaan tunnu olleen syytettyjen penkillä. Lähelle sattuu Johannes Gezelius vanhemman tapaus vuodenvaihteessa 1666 - 1667. Gezelius oli ansioitunut Tarton yliopiston professorina, josta hän sai viran vuonna 1638. Gezelius oli opiskellut Wittenbergissä, josta hän siirtyi Liivinmaalle. Toimittuaan Baltiassa kreikan ja itämaisten kielten ylimääräisenä professorina ja v. 1643 ylimääräisenä teologian professorina, hänestä tuli myöhemmin Liivinmaan kenraaliyli-intendentti ja Tarton yliopiston varakansleri. Vuonna 1665 hän siirtyi Suomeen ja hänestä tuli Turun piispa. Joulukuussa 1666 käynnistyi tapahtumasarja, jossa oli kysymys piispan vaimon sairastumisesta. Piispa sotkeutui ikään kuin vahingossa vyyhtiin, jossa hän lopulta oli syyttämässä erään professorin leskeä, Elisabet Nilsdotteria vaimonsa myrkyttämisestä ja noituuden harjoittamisesta. Tapaus paisui ja sai lopulta skandaalimaisia piirteitä. Kun juttu sitten ratkaistiin lesken eduksi, joutui Gezelius hyvittämään leskelle sievoisen rahasumman samalla, kun piispan maine koki aimo kolauksen (ks. Heikkinen 1969: 166 - 181). Tunnetuimpia noitana epäiltynä on ollut mm. paavi Sylvester II (paavina 999 - 1003), joka itse asiassa oli oman aikansa etevimpiä tiedemiehiä (Valk 1997: 120). Samoin Königsbergin yliopiston teologian professorin, ruotsalaisen oppineen Daniel Saltheniuksen väitetään tehneen sopimuksen Saatanan kanssa. Hänet tuomittiin kuolemaan, mutta vapautettiin nuoren ikänsä vuoksi; tapahtumahetkellä hän oli vasta 15-vuotias (Valk 1997: 122).

Mitkä lopulta sitten olivat syitä 1500 - 1700-luvuilla valalla olleille noitauskomuksille? Miten moderni tutkimus voisi tyhjentävästi selittää niinkin laajaa ilmiötä kuin noituus? Se,

että noitakokemuksen kokijat olisivat olleet puhtaasti mentaalisesti häiriintyneitä, tai että he olisivat esimerkiksi olleet jonkin huumaavan aineen alaisina kokiessaan olevansa noita, ei yksistään riittäne selittämään kaikkea noitauskomuksiin liittyvää. Kestihän noitavainot kaikkiaan 200 vuotta, ei pelkästään läntisessä maailmassa, vaan myös uudella mantereella. Varmasti vaikuttimina olivat ajan oloon vakiintuneet elämänkatsomukselliset, jopa globaalit näkemykset. Nimenomaan kristillisen kirkon opeilla oli tässä keskeinen asema. Usein kansalliset käsitykset sulautuivat niihin.

Mitä ilmeisimmin omana aikana noituudeksi ymmärretyt ilmiöt ja tapahtumat ovat nykyään selitettävissä melko luonnollisin syin. Monessa ruokaan kohdistuneessa noitumistapauksessa kyse lienee ollut yksinkertaisesti ruoan pilaantumisesta ja näin ruokamyrkytyksestä. Huvittava yksityiskohta on myös Taulukossa 3, jossa viimeisenä kohtana on mm. pontikkapannun noituminen (ks. liite 3, Taulukko 3). Ei tarvittane paljonkaan käyttää mielikuvitusta ymmärtääkseen, mistä lienee ollut kysymys. Juotavan alkoholin asemasta tislillä onkin tullut myrkyllistä metanolia kohtalokkain seurauksin. Lopulta syylliseksi on löydetty yhteisön silmissä epäilyttävä syntipukki ja tätä on alettu syyttää noituudesta. Taikauskoinen yhteisö on halunnut turvata olemassaolonsa, ja kun se on saanut vielä viranomaiskoneiston puolelleen, on se ryhtynyt toimiin kuvittelemaansa uhkaa vastaan.

KIRJALLISUUS

Ankarloo, Bengt, Clark, Stuart and Monter, William

2002 The Athlone History Of Witchcraft And Magic In Europe - Vol. 4:
The Period Of The Witch Trials, The Athlone Press, London

Heikkinen, Antero

1969 Paholaisen liittolaiset. Magia- ja noitakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä
Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640 - 1712), Historiallisia
Tutkimuksia 76, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki

Kahk, Juhan

1987 ”Ristiusk, teadus ja nõiaprotsessid XVII sajandil”
Teoksesta: Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III,
Koostanud J. Kivimäe, Tallinn Kirjastus ”Eesti Raamat”, Tallinn

Klaits, Joseph

1985 Servants Of Satan. The Age Of The Witch Hunts, Indiana University Press,
Bloomington

Kilpinen, Pekka

2002 Ihmissudet. Asiakirjoja ja kertomuksia, Yliopistopaino, Helsinki

Levack, Brian P.

1995 [1987] The Witch-Hunt In Early Modern Europe (The 2nd Edition), Pearson
Education, Singapore

Madar, Maia

1987 ”Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandilt XIX sajandile”
Teoksesta: Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III,
Koostanud J. Kivimäe, Tallinn Kirjastus ”Eesti Raamat”, Tallinn

Nenonen, Marko

1993 Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620 - 1700, Historiallisia Tutkimuksia 165, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki

Niitemaa, Vilho - Hovi, Kalervo

1991 [1959] Baltian historia (2. täydennetty painos), Tammi, Jyväskylä

Valk, Ülo

1997 Perkele. Johdatus demonologiaan, Vastapaino, Tampere

Liite 1

**Taulukko 1. VIRON JA LIIVINMAAN
NOITAOIKEUDENKÄYNNIT 1520 - 1769**

	Viro	Vironpuoleinen Liivinmaa	Yhteensä
1520 - 1529	1	-	1
1530 - 1539	-	1	1
1540 - 1549	1	-	1
1550 - 1579*			
1580 - 1589	1	2	3
1590 - 1599	3	2	5
1600 - 1609	-	5	5
1610 - 1619	8	2	10
1620 - 1629	7	-	7
1630 - 1639	11	10	21
1640 - 1649	9	18	27
1650 - 1659	6	2	8
1660 - 1669	4	2	6
1670 - 1679	3	3	6
1680 - 1689	2	6	8
1690 - 1699	12	12	24
1700 - 1709	3	1	4
1710 - 1719	-	-	-
1720 - 1729	-	3	3
1730 - 1769*			
Yhteensä	71	69	140

* Tiedot puuttuvat

Taulukko on tehty Maia Madarin mukaan.

Liite 2

Taulukko 2. NOITAOIKEUDENKÄYNNISSÄ SYYTETYT JA KUOLEMAANTUOMITUT VIROSSA JA LIIVINMAALLA 1520 - 1769

Ajanjakso	Syytetyt				Kuolemaantuomitut			
	Miehet	Naiset	Sukupuoli tuntematon	Yhteensä	Miehet	Naiset	Sukupuoli tuntematon	Yhteensä
1520 - 1529			1	1			1	1
1530 - 1539	1		1	2	1			1
1540 - 1549	2	3		5	2	3		5
1550 - 1579*)								
1580 - 1589	2	5		7		5		5
1590 - 1599	4	7		11			**)	**)
1600 - 1609		6		6		1		1
1610 - 1619	4	9	9	22	2	7	9	18
1620 - 1629	4	9	1	14	1	7		8
1630 - 1639	15	10	1	26	2	2		4
1640 - 1649	27	11		38	9	1		10
1650 - 1659	6	4		10	1			1
1660 - 1669	6	4		10	3	1		4
1670 - 1679	7	1		8		1		1
1680 - 1689	7	1		8	3			3
1690 - 1699	23	5		28	2	1		3
1700 - 1709	5			5				
1710 - 1719								
1720 - 1729	3	2		5				
1730 - 1769*)								
Yhteensä	116	77	13	206	26	29	10	65

*) Tiedot puuttuvat

**) Tarkat tiedot puuttuvat

Taulukko on tehty Maia Madarin mukaan.

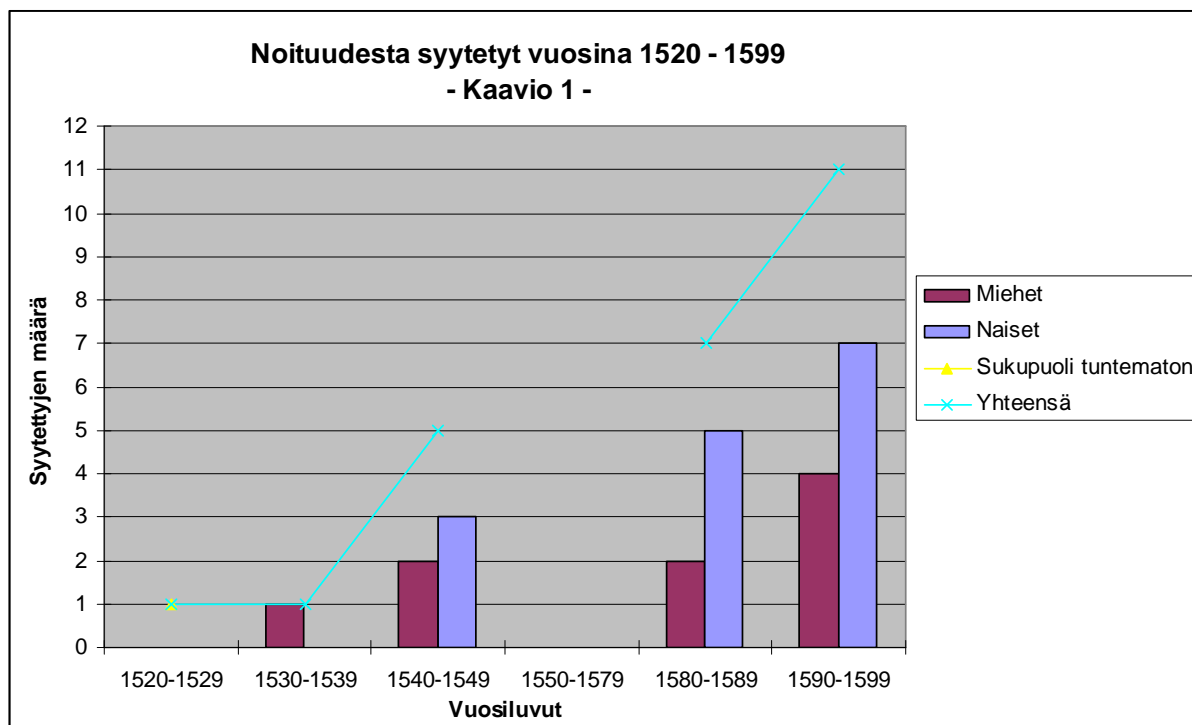
Liite 3

Taulukko 3. SYYTTEIDEN YLEISYYS OIKEUDENKÄYNNETTÄIN

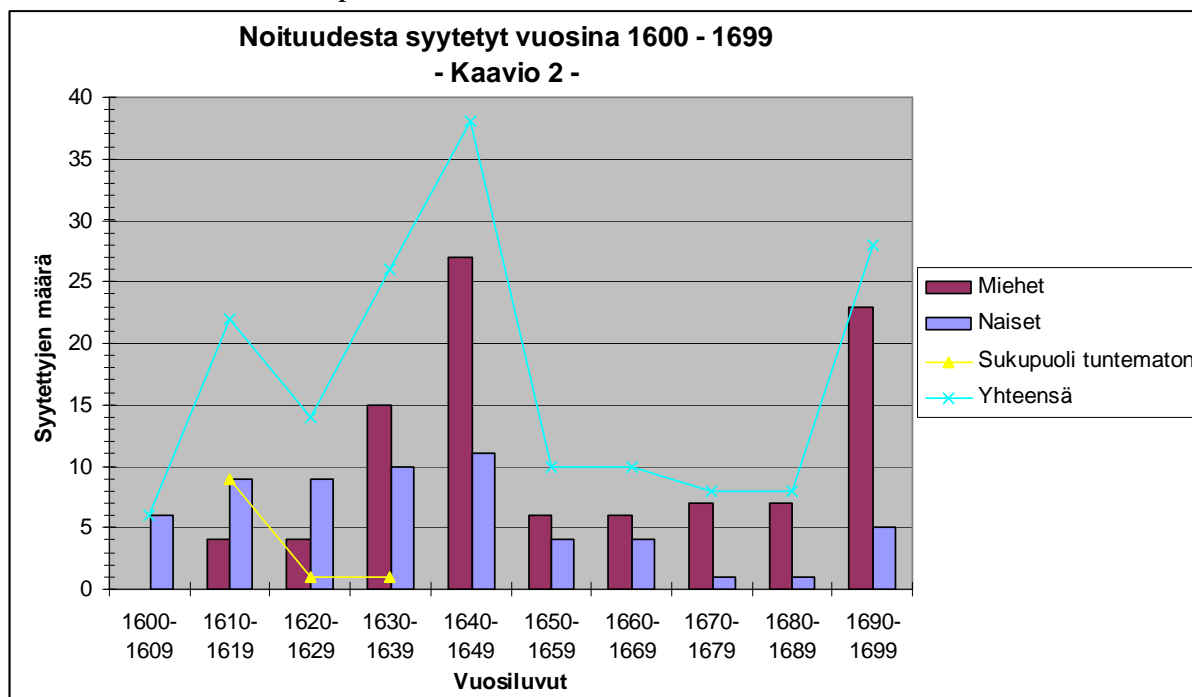
Syytös	Tapausten lukumäärä
Ihmisen tekeminen sairaaksi tai vahingoittaminen noitumalla	41
Ihmisen noituminen kuoliaaksi	26
Eläimen noituminen kuoliaaksi tai vahingoittaminen noitumalla	21
Diabolismi	26
Ihmissutena toimiminen	18
Varkaus tai varkauteen yllyttäminen	11
Tuhopoltto	8
Viljasadon tai pellon noituminen	4
Maidon, oluen, veneen tai pontikkapannun noituminen	4
Yhteensä	159

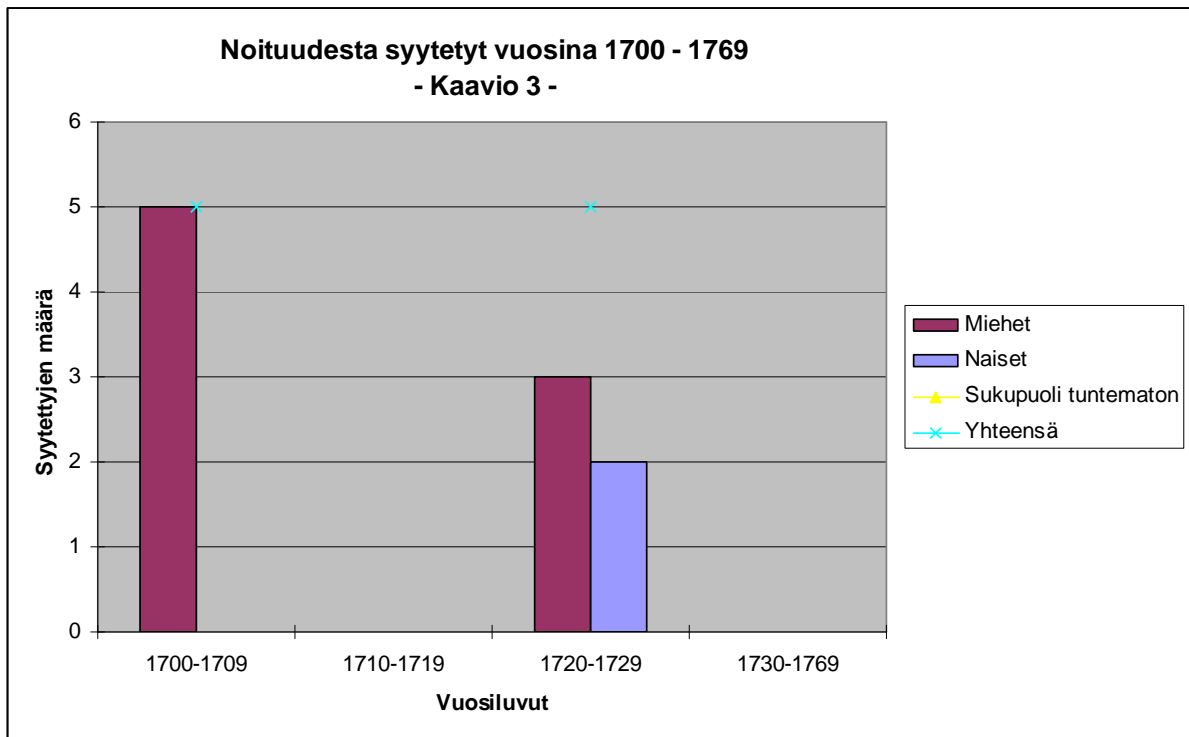
Taulukko on tehty Maia Madarin mukaan. Siihen on merkitty kaikki v. 1520 – 1819 säilyneet oikeudenkäynnit.

TILASTOT KAAVIOINA

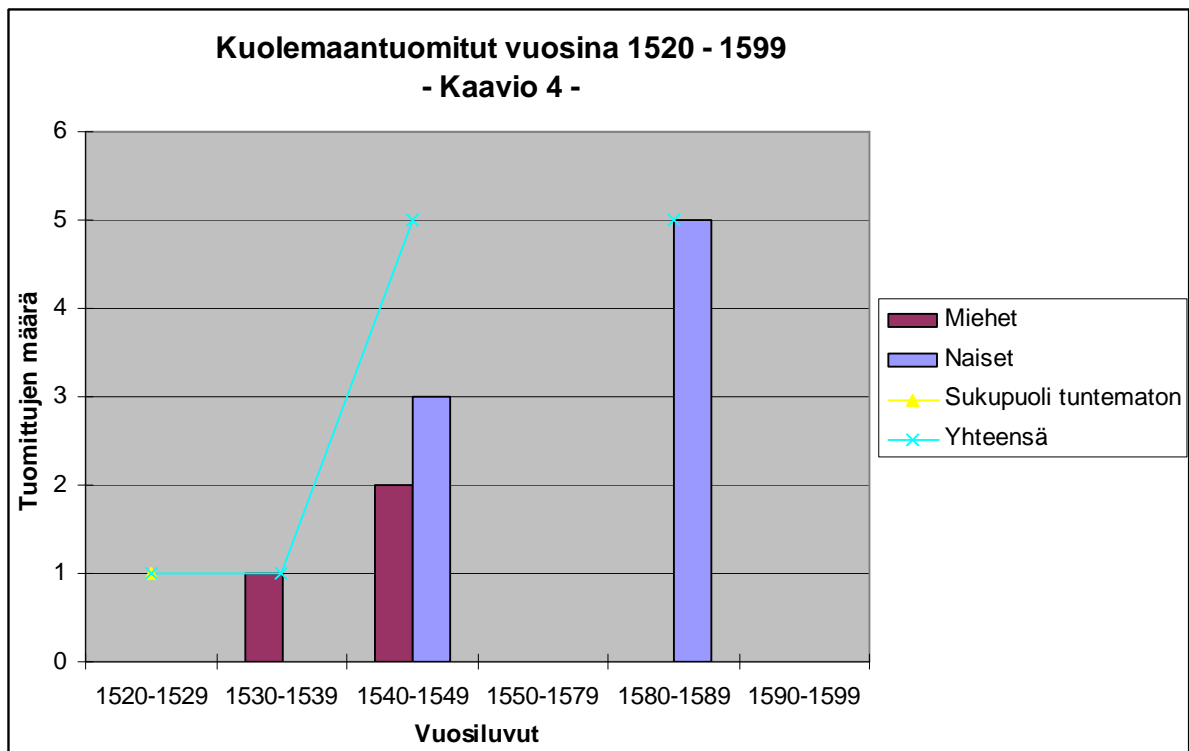

Kaavio 1. Tiedot puuttuvat vuosilta 1550 - 1579.

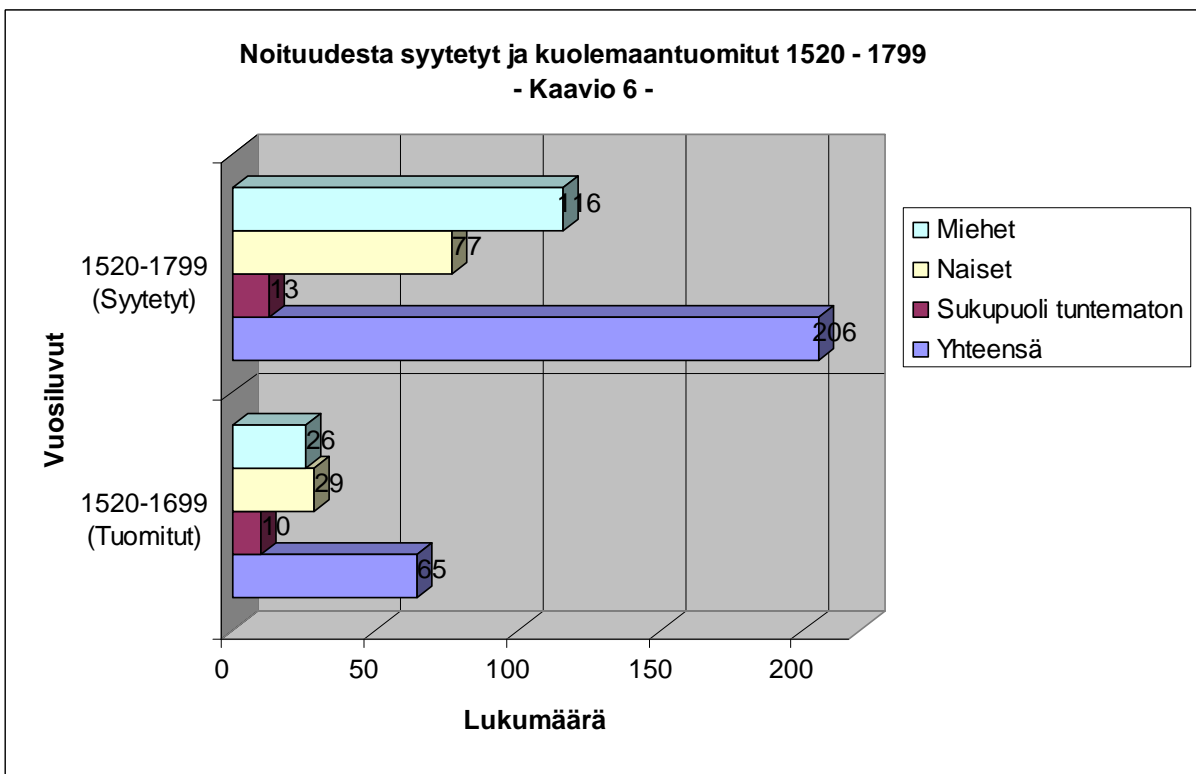
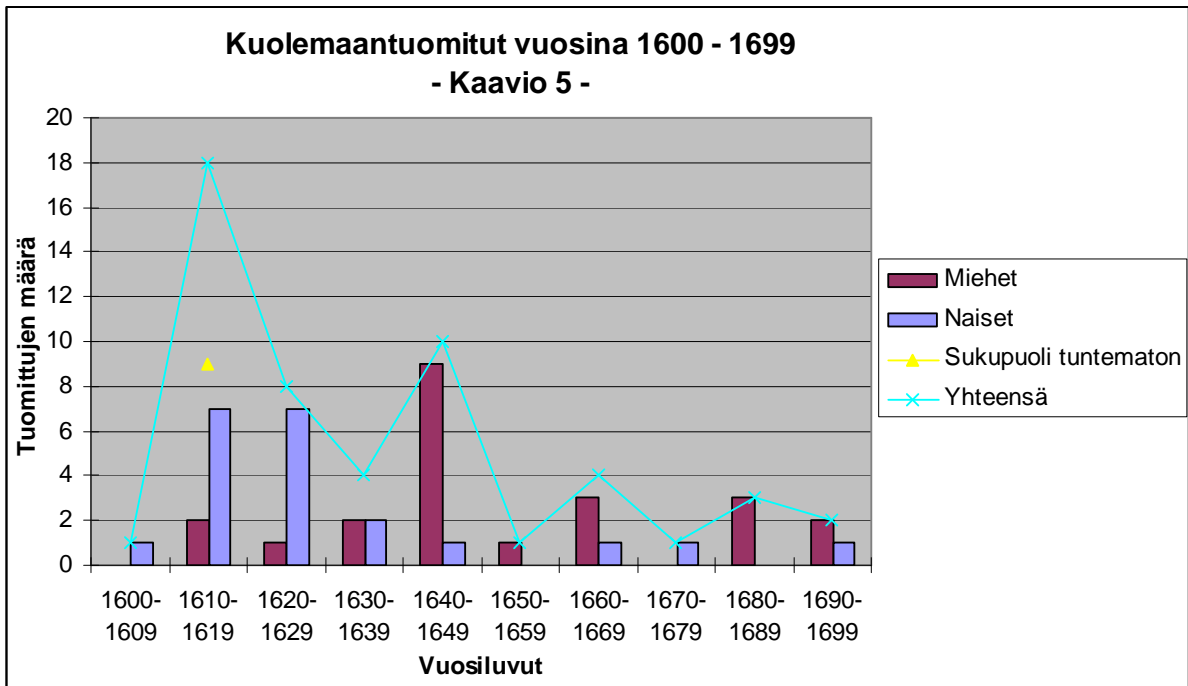

Kaavio 3. Tiedot puuttuvat vuosilta 1710 - 1719 ja 1730 - 1769.

Kaavio 4. Tiedot puuttuvat vuosilta 1550 - 1589.

ISBN 978-952-92-5016-5 (nid.)
ISBN 978-952-92-5017-2 (pdf)